

A lexikai pragmatika Magyarországon (2000–2020)

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Pragmatika Tagozata,
a Pragmatika Centrum Országos Kutatóközpont és
az SZTE BTK Általános Nyelvészeti Tanszéke által
2020. október 2-án online formában rendezett
Pragmatika Kerekasztal előadás-kivonatai

Szerkesztette:

Bibok Károly

**Pragmatika Centrum
Szeged
2020**

TARTALOM

Bibok Károly (Szegedi Tudományegyetem): <i>Megnyitó</i>	1
Alberti Gábor – Szabó Veronika – Szeteli Anna – Farkas Judit (PTE): <i>A szintaxis a szemantikák szolgálatában</i>	2
Bibok Károly (Szegedi Tudományegyetem): <i>A szójelentés és az enciklopédikus tudás viszonya a lexikai pragmatika nézőpontjából</i>	3
Furkó Péter (Károli Gáspár Református Egyetem): <i>A diskurzusjelölők automatizált annotálása szemantikai mezők mentén</i>	4
Gyuris Beáta (MTA NYTI, ELTE): <i>Az -e kérdő partikula: szótári tétel és diskurzuspragmatikai jelentés</i>	5
Szabó Martina Katalin – Bibok Károly (Szegedi Tudományegyetem): <i>Újabb adalékok a negatív emotív elemek lexikai reprezentációjának problémájához</i>	6
Tóth Enikő – Csatár Péter (Debreceni Egyetem): <i>A főnévi mutató névmások pragmatikai vizsgálatának főbb tanulságai</i>	7
Vaskó Ildikó (Eötvös Loránd Tudományegyetem): <i>Majd később, esetleg azután...: Az idő kifejezésének lexikai pragmatikai megközelítése</i>	8

Bibok Károly (Szegedi Tudományegyetem): Megnyitó

Húsz éve annak, hogy a 7. Nemzetközi pragmatikai konferencia (Budapest, 2000. július 9–14.) programjába bekerült egy tíz előadást egybefogó panel *Pragmatics and the flexibility of word meaning* címmel, amelyet Németh T. Enikő és Bibok Károly szervezett. A panel témájának bemutatásában azt írtuk, hogy bár a kutatók különböző kritériumok szerint járnak el annak eldöntésében, hogy a szavak kontextuális jelentései lexikailag vagy pragmatikailag kezelendők-e, az nem kétséges, hogy a megnyilatkozásokban megjelenő szójelentések magyarázatához mindenképpen szükséges figyelembe venni a lexikai szemantikának a pragmatikával való interakcióját. Ennek kapcsán beszéltünk a panel előadásából készült kötet bevezetőjében (Németh T. – Bibok 2001: 1) egy új, alakulóban lévő nyelvészeti diszciplínáról: a lexikai pragmatikáról. Némileg specifikusabban fogalmazva: a lexikai pragmatikát a szójelentésekben kódolt információk és a belőlük kikövetkeztethető tartalmak közötti viszony, valamint ezen következtetés mechanizmusai érdeklik. A 2000 óta eltelt húsz évben a kifejezetten lexikai pragmatikainak nevezett kutatások jelentős teret nyertek mind nemzetközi, mind magyarországi viszonylatban.

A 2020 őszen soron következő Pragmatikai Kerekasztal témájául éppen ezért a lexikai pragmatikát választottuk, hogy számot vessünk, milyen eredményekre jutott a hazai kutatás az elmúlt két évtizedben ezen a speciális területen. Az összegzés mellett a másik cél az előretekinés: a szójelentés lexikai pragmatikai megközelítéséből keletkező újszerű összefüggések keresése és a megoldásra váró problémák jelzése. Mind az összegzés, mind az előretekinés esetében két kérdés körülményével juthatunk előrevivő meglátásokhoz. Ez a két kérdés a következő:

1. Hogyan reprezentálható a különböző fajtájú lexikai egységek – köztük a fogalomszavak (content words), a viszonzyszavak (functional words), az indulatszavak, az indexikus lexémák – szótárban kódolt és ténylegesen kommunikált jelentése?
2. Milyen módokon és interpretációs mechanizmusok útján kaphatjuk meg az előbbiekből az utóbbiakat?

**Alberti Gábor – Szabó Veronika – Szeteli Anna – Farkas Judit (PTE):
A szintaxis a szemantikák szolgálatában**

Az előadásban, amelynek elkészítését „A hibrid kategóriák szintaxisa” c. NKFI-pályázat (FK128518) támogatta, szintaktikai minimalizmus fáziselméletének egy olyan változatát ismertetjük, amelyik a nyomoknak/kópiáknak minden esetben lexikai-szemantikai, pragmaszemantikai, illetve logikai-szemantikai értelmezést tulajdonít. Ez Grohmann (2003, 2009) fáziselmélete a háromtartományos ciklusokkal, ahol tematikus ($\Theta\Delta$), diskurzushorgonyzási ($\Phi\Delta$) és logikai-szemantikai ($\Omega\Delta$) „azonosítást” valósítanak meg a szintaktikai konfigurációk. E konfigurációk egyszerű és nagymértékben nyelvfüggetlen szintaxist kínálnak, amennyiben Sigurðsson (2009) javaslatát követve a szokásosnál nagyobb struktúraérzékenységet tulajdonítunk a hangalakot előállító PF-transzfernek. Ami a részleteket illeti, először azt mutatjuk be, hogy Alberti (1992–93, 1997, 2006, 2013) *Tau modell* nevű lexikai-szemantikai elmélete olyan kalkulációját nyújtja az eseményszerkezetek felépítésének lényegében egy *hatáslánc* formájában, amit triviálisan lefordíthatunk a grohmanni $\Theta\Delta$ -beli szintaktikai szerkezetekre, illetve a vonzatok $\Phi\Delta$ -beli kódolására is nyelv-, sőt nyelvtípus-független koncepciót kapunk. Majd az operátortartomány egy kétdimenziós modelljét szemléltetjük (Szeteli–Alberti 2018). Végül áttekintjük a deverbális főnévképzés szerteágazó szintaktikai következményeit, egy háromciklusos, 3+2+2 tartományos elemzéssel szemléltetve (Farkas–Szabó–Alberti 2017).

Bibok Károly (Szegedi Tudományegyetem):

A szójelentés és az enciklopédikus tudás viszonya a lexikai pragmatika nézőpontjából

Az utóbbi két évtizedben a szójelentés vizsgálatában a lexikai szemantika és a pragmatika intenzív interakciója figyelhető meg. Jóllehet a kutatók különböző kritériumokat alkalmaznak arra vonatkozóan, hogy a szavak bizonyos jelentéseit lexikailag vagy pragmatikailag kezeljük-e, kétség kívül új – lexikai pragmatikai – nézőpontra van szükségünk, hogy a szavak kontextuálisan előálló jelentéseit megmagyarázhassuk. Általánosnak tekinthetjük azt, hogy az ún. fogalomszavak nem kódolnak teljes fogalmat, és hogy ennél fogva alulspecifikált nyelvi reprezentációval rendelkeznek (vö. Bibok 2017, Carston 2015). Csak a megnyilatkozásbeli szavak fejeznek ki teljes fogalmakat, amikor a kontextusok által előhívott világtudásunk alapján pragmatikai következtetéseket hajtunk végre. A felvázolt elméleti háttér keretei között az előadásban az enciklopédikus tudás fajtáinak egy új tipológiáját mutatom be. Nem csak a lexikai-szemantikai reprezentáció által kódolt és nem kódolt információkat különböztethetjük meg. Több altípust azonosíthatunk aszerint, hogy (a) a lexikonban kódolt enciklopédikus információk hogyan kapcsolódnak a reprezentáció más összetevőjéhez, valamint (b) a nem kódolt enciklopédikus információk honnan származnak és hol tárolódnak.

**Furkó Péter (Károli Gáspár Református Egyetem):
A diskurzusjelölők automatizált annotálása szemantikai mezők mentén**

A diskurzusjelölők morfoszintaktikai szempontból heterogén, funkcionális csoportot alkotó elemek, melyek forrásszófajai között a kötőszóktól (*viszont, mégis, mindazonáltal, valamint*) kezdve a határozó(szó)kon keresztül (*ily módon, így*) a mondatszókig (*persze, dehogy, óh*) a nyelvi elemek széles skáláját megtaláljuk. Közös jellemzőjük, hogy szemantikai üresedésen mentek keresztül, tehát jellemzően minimális szójelentésben kódolt információval rendelkeznek, emellett szintaktikailag általában nem integráltak, melynek következtében elhagyásuk esetén sem sérül a mondat jólformáltsága. Kontextuális jelentésüket és funkcionális spektrumukat a kurrens szakirodalom leginkább pragmatikailag kezeli: a koherencia- és személyközi viszonyok széles körét fejezhetik ki, fontos szerepük van a megnyilatkozások közti kapcsolatok (például megerősítés, ellentét, ok-okozat) jelzésében, a kapcsolatteremtésben és a hallgató figyelmének irányításában, emellett udvariassági stratégiaként vagy a beszélő attitűdjének, bizonyosságának, illetve bizonytalanságának kifejezésére is szolgálhatnak, valamint kontextustükröző vagy -teremtő szerepet látnak el (például informális, kollokvialis hatás, a beszélő szociokulturális háttérét tükröző szerep).

Az előadásban az USAS (UCREL Semantic Analysis System) szemantikai címkézése alapján végzett kutatások eredményeit mutatom be. Az USAS olyan egyértelműsítési módszerek (*disambiguation methods*) összesített eredményei alapján történik, mint például a szófaji címkézés (*POS tagging*), az általános valószínűség-rangsorolás, az összetett kifejezések kibontása, a diskurzusdomén azonosítása és a kontextuális szabályok figyelembevétele. Az USAS a lexikai elemek szemantikai címkézését a korábbi tesztelések szerint 91%-os pontossággal végezte el, vagyis a szemantikailag gazdag és szemantikailag kiüresedett (pl. indexikális) elemekre egyaránt 9%-os hibaarányt jelentettek informális beszélt nyelvi korpuszok alapján. A kutatás során az USAS címkézését manuális annotáció révén teszteltük szintén beszélt nyelvi korpuszok alapján és annotátorközi egyezés számítása révén. Az eredmények azt mutatják, hogy a diskurzusjelölők célzott annotációja során is hasonló hibaarány figyelhető meg, mint az egyéb, kontextusfüggetlen(ebb) szemantikai tartalommal rendelkező lexikális elemek esetében. Tehát várakozásainkkal ellentétben a diskurzusjelölők, szemantikai üresedésük ellenére, az automatizált szemantikai annotáció számára nem jelentenek komoly kihívást.

Gyuris Beáta (MTA NYTI, ELTE):

Az *-e* kérdő partikula: szótári tétel és diskurzuspragmatikai jelentés

Az előadás a magyar *-e* kérdő partikula jelentésével foglalkozik, amely egyrészt az eldöntendő kérdő mondat típus grammatikai jelölője (az alárendelt tagmondatokban kötelezően, l. pl. Kenesei 1992-t), másrészt pedig a beszélőnek mindkét lehetséges válasszal szembeni elfogultságának hiányát jelzi a kontextusbeli evidenciák alapján (Gyuris 2017, 2016). Az *-e* partikulának a Magyar nyelv nagyszótára (Ittész 2016) VI. kötetében található szócikkét megvizsgálva próbálunk választ keresni arra a kérdésre, hogy milyen nehézségeket rejt a fenti diskurzuspragmatikai megállapítások értelmező szótárban való megjelenítése, különös tekintettel a példamondatok kiválasztására.

**Szabó Martina Katalin – Bibok Károly (Szegedi Tudományegyetem):
Újabb adalékok a negatív emotív elemek lexikai reprezentációjának problémájához**

Az előadásban a negatív emotív elemek lexikai reprezentációjának problémájával foglalkozunk, és korábbi vizsgálatainkat és eredményeinket újakkal egészítjük ki. Negatív emotív elemeknek nevezzük a szavak azon csoportját, amelyek önmagukban, kontextus nélkül valamely negatív érzellemmel összefüggésbe hozható szemantikai tartalommal rendelkeznek, azonban képesek azt bizonyos használatokban részben vagy egészen elveszíteni. Lehetséges például, hogy a vizsgált elem más szó fokozó szerepű módosítójává válik, pl. *brutálisan teljesít*, de az is, hogy akár pozitív értékelést fejezzen ki, pl. *durva buli*.

A negatív emotív elemek kapcsán fontos kérdés, hogy hogyan képzelhető el azok szótári reprezentációja. A negatív emotív jelentések ugyanis a fentebb bemutatott szerepeik mellett – legalább egy ideig – megmaradnak, vö. *brutálisan teljesít* – *brutálisan bánik vkivel*, valamint *durva buli* – *durva szemcse*. Kérdés tehát, hogy azok a különböző szerkezeteknek megfelelően külön-külön jelentésreprezentációval rendelkeznek-e, vagy egyetlen lexikai tételt lehet hozzájuk rendelni. Magunk azt állítjuk, hogy a negatív emotív fokozók esetében a hagyományos lexikográfiával szemben egyetlen alulspecifikált reprezentációt célszerű feltételeznünk az eredeti és a fokozó jelentés számára. Amellett érvelünk, hogy amennyiben a szerkezeti alaptag rendelkezik DEGREE jeggyel és a negatív elem delexikalizáltsági foka azt megengedi, a negatív elem INTENZITÁS jegye aktiválódik és az elem fokozó szerepbe kerül. A második esetet azonban, amikor értékváltás történik az első esetbeli értékvesztéssel szemben, az enantioszémia alesetének tekinthetjük, és két külön (egymással ellentétes érték-) jelentést rendelünk a negatív emotív lexémához a lexikonban.

Tóth Enikő – Csatár Péter (Debreceni Egyetem):

A főnévi mutató névmások pragmatikai vizsgálatának főbb tanulságai

Az indexikus lexémák egyik prototipikus képviselője, a főnévi mutató névmás jelentésének meghatározásához elengedhetetlen a kontextus vizsgálata. Az ez irányú kutatások egyik alapkérdése, hogy a kontextus mely tényezői milyen módon befolyásolják a diskurzus résztvevőit a névmások közötti választásban. Hozzászólásunkban felvázoljuk az elmúlt időszak nemzetközi és magyar eredményeit, valamint bemutatjuk azokat az elsősorban módszertani innovációkat (résztvevői megfigyelés, kérdőíves adatgyűjtés, korpuszalapú vizsgálatok és kísérletes módszerek), amelyek kulcsfontosságúak a jövőbeni kutatás szempontjából.

Vaskó Ildikó (Eötvös Loránd Tudományegyetem):

Majd később, esetleg azután...: Az idő kifejezésének lexikai pragmatikai megközelítése

Egyes időhatározók között látszólag szoros szemantikai kapcsolat fedezhető fel, de lényeges lexikai tulajdonságok tekintetében mégis különbözhetnek egymástól. A mondat szemantikája nem mindig elegendő a megnyilatkozásban közölt kognitív tartalom valódi felismeréséhez, ám pragmatikai (azaz kontextusvezérelt) következtetések segíthetik a megértését. Az *azután* és a *később* is rendelkezik anaforikus tulajdonságokkal. Ugyanakkor szükséges egy, a kontextusból kikövetkeztethető referencia. Az *azután* egy időszak, egy esemény utáni periódust jelöl, míg a *később* általában nem igényel ehhez hasonló, kontextus-specifikus meghatározást.